

EVALUERING AV UTSTREKNINGEN TIL MIDDELALDERBYEN BERGEN

Nasjonale oppgaver post 2-4, 2023

Ambjørg Reinsnos, Mona Karin Boge

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel Evaluering av utstrekningen til middelalderbyen Bergen Nasjonale oppgaver post 2-4, 2023	Rapporttype/nummer NIKU Rapport 304	Publiseringsdato 29.12.2023
	Prosjektnummer 1022553-04	Sider 26
	Avdeling Arkeologi	Tilgjengelighet Åpen
Forfatter(e) Ambjørng Reinsnos, Mona Karin Boge	ISSN 2703-7797 ISBN 978-82-8101-451-0	Oppdragstidspunkt / periode utført 2023
	Forsidebilde Ortofoto med dagens utstrekning av Middelalderbyen Bergen	

Prosjektleder Ambjørng Reinsnos
Prosjektmedarbeider(e) Mona Karin Boge
Kvalitetssikrer Lise-Marie Bye Johansen

Oppdragsgiver / finansiert av Klima- og miljødepartementet
--

Sammendrag Klima- og miljødepartementet ga i 2023 NIKU tilskudd over kap. 1410, post 70, til nasjonale oppgaver. Denne rapporten omfatter deler av 2023-bevilgningen, post 2.4, evaluering av utstrekningen til Bergen middelalderby. Hensikten med oppdraget var å gjennomføre en sammenstilling av relevante data fra arkeologiske undersøkelser som er utført innenfor dagens avgrensning av Middelalderbyen Bergen, med formål å få en ny, mer relevant avgrensning av det automatisk fredete kulturminnet middelalderbyen Bergen, til bruk i forvaltningen. Underveis i prosjektet ble det klart at tilskuddet for 2023 ikke var tilstrekkelig til å kunne gjennomføre en gjennomgang av alt det nødvendige kildematerialet. I 2023 har kildegjennomgangen omfattet i overkant av 400 arkeologiske undersøkelser. Lokalteter der det er påvist før-reformatriske funn er kartfestet. NIKU anbefaler at kildematerialet for delene av middelalderbyen som ikke er markert med skravur i figur 1 gjennomgås på samme måte som resten av kildematerialet, for å sikre en lik behandling av dataene, og for å sikre at dataene innenfor det gjennomgatte området er korrekte, jmfør avsnitt 1.2. NIKU anbefaler at prosjektet videreføres i 2024.
Abstract Enter here.

Emneord Nasjonale oppgaver, Middelalderbyen Bergen, fredningsgrense, arkeologi, forhistorie, middelalder
Keywords Enter here.

Avdelingsleder
 Lise-Marie Bye Johansen

Saksnummer hos forvaltningsmyndighet	Nasjonale oppgaver tilskuddsbrev 10.01.23, KLD Saksnr. 22/3615-8
Kulturminne-ID	89049
Lokalitetsnavn	Middelalderbyen Bergen
Gnr/bnr.	Gnr. 164, 165, 166, 167, diverse bnr.
Adresse, kommune, fylke	Bergen, Vestland
Aksesjonsnummer	-
Museumsnummer	-
Intrasis-prosjektnummer	-
Foto-/filmnummer	-
Tilstedeværelse av automatisk fredede kulturminner	Ja

Forord

Klima- og miljødepartementet ga i 2023 NIKU tilskudd over kap. 1410, post 70, til nasjonale oppgaver. Formålet med tilskuddet til nasjonale oppgaver er å sørge for at instituttet har ressurser til faglig rådgivning til miljøforvaltningen, til deltakelse og faglig støtte for kulturminneforvaltningen i internasjonale organer ved behov, informasjons- og opplysningsarbeid overfor forvaltning, kvalitetssikring av data og andre oppgaver der kulturminneforvaltningen har konkrete behov. Denne rapporten omfatter deler av 2023-bevilgningen, post 2-4, evaluering av utstrekningen til Bergen middelalderby.

NIKU takker Klima- og miljødepartementet for oppdraget.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning og bakgrunn	9
1.1	Rapportens struktur og innhold	9
1.2	Metode	9
1.3	Definisjoner og problemstillinger	11
1.4	Kildekritikk	12
2	Middelalderbyen Bergen basert på arkeologisk kildemateriale	12
2.1	Lokaliteter med levninger fra middelalder	12
2.2	Lokaliteter med forhistoriske levninger	15
2.3	Kirke-, kloster-, hospital- og bispeanlegg	15
2.4	Mulige middelalderlevninger	18
3	Foreløpig konklusjon	21
4	Litteraturliste	22

1 Innledning og bakgrunn

Hensikten med oppdraget var å gjennomføre en sammenstilling av relevante data fra arkeologiske undersøkelser som er utført innenfor dagens avgrensning av Middelalderbyen Bergen. Målet med sammenstillingen var følgende:

1. Definere hvilket område som utgjorde det sentrale bebyggelsesområdet av middelalderbyen
2. Definere hvilke områder som utgjorde det bynære jordbruksområdet i middelalderen
3. Avgrense kirke-, kloster-, hospital- og borg- og bispeanlegg som lå utenfor det sentrale området av middelalderbyen, basert på funn, i tillegg til eventuelle andre kilder som måtte finnes.
4. Kartfeste (ikke avgrense) arkeologiske undersøkelser med forhistoriske dateringer som ble liggende utenfor avgrensningen av middelalderbyen.

Forventede resultater av prosjektet var å få en ny og mer relevant avgrensning av det automatisk fredete kulturminnet Middelalderbyen Bergen, til bruk i forvaltningen.

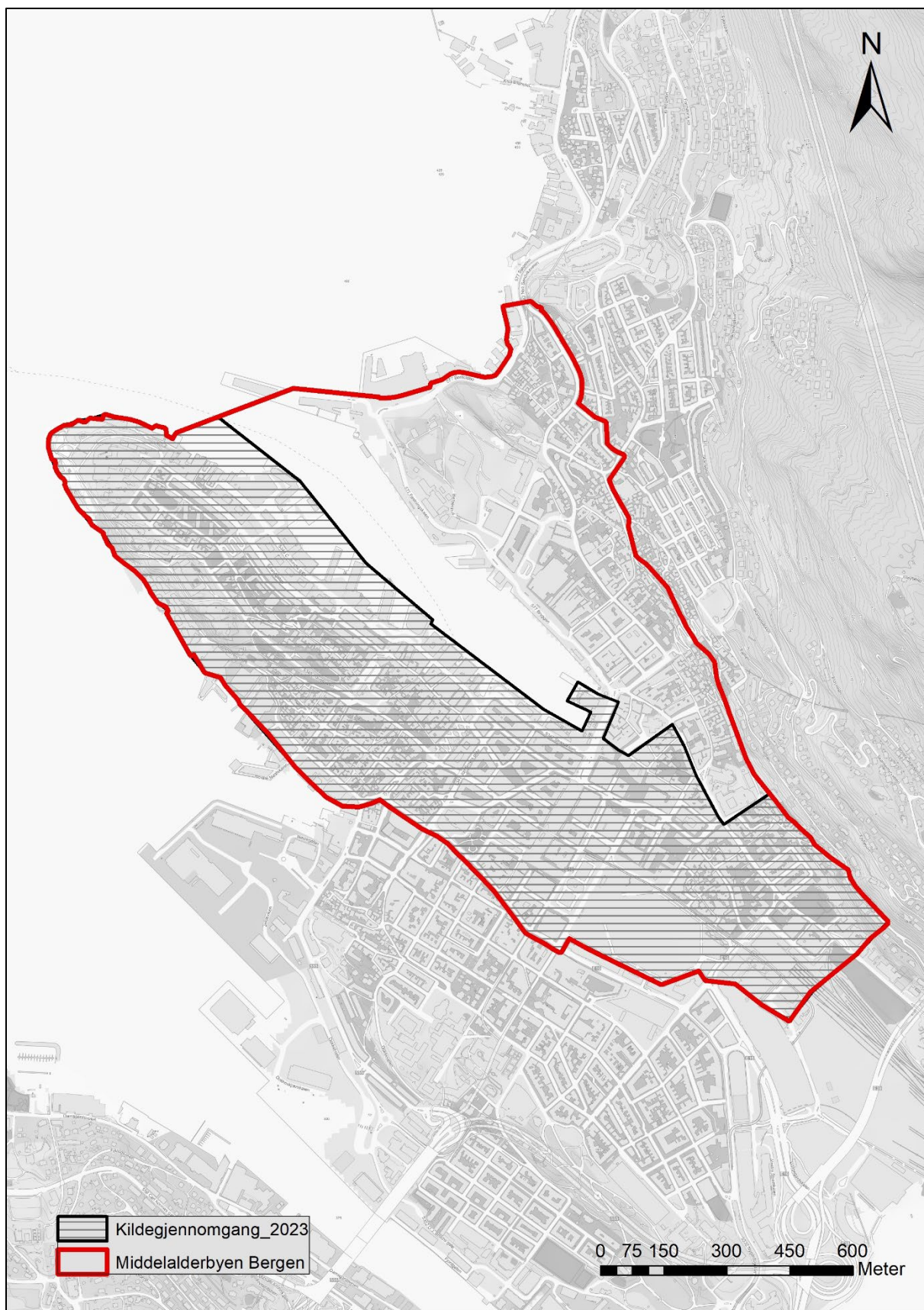
Underveis i prosjektet ble det klart at tilskuddet for 2023 ikke var tilstrekkelig til å kunne gjennomføre en gjennomgang av alt det nødvendige kildematerialet. Bergen er Norges største middelalderby, og kildematerialet er svært omfattende. Dette ble formidlet til Riksantikvaren tidlig høst 2023, og NIKU og Riksantikvaren ble enige om at det ikke var forventet at NIKU skulle utarbeide en sluttrapport for arbeidet i 2023, da prosjektet ikke kan ferdigstilles innenfor den økonomiske rammen for 2023. Denne rapporten er derfor en kortfattet oppsummering av arbeidet som ble gjennomført i 2023, og anbefalinger for videre arbeid.

1.1 Rapportens struktur og innhold

Rapporten består av beskrivelser av metode, problemstillinger og definisjoner, for så å vise kort hvor det er påvist levninger datert til middelalder, og hvor det er påvist levninger datert til forhistorisk tid. Siden kildematerialet ikke har kunnet gjennomgås i sin helhet, inkluderer denne rapporten ikke en definisjon av det sentrale bebyggelsesområdet eller det bynære jordbruksområdet i middelalderen. Av dette følger at heller ikke punkt 3 og 4 er endelig avklart.

1.2 Metode

Prosjektet har vært løst som en arkivgjennomgang. Det har ikke vært gjennomført egne feltundersøkelser eller undersøkelser av gjenstander som mangler klassifisering i forbindelse med dette prosjektet. Kildene som har vært brukt i gjennomgangen er i hovedsak rapporter, innberetninger og notater fra arkeologiske undersøkelser innenfor det som i dag er definert som middelalderbyen Bergen (Kulturminne-id 89049). Undersøkelsene omfatter befaringer, registreringer, etterkontroller, overvåkinger og utgravninger. Innleverte løsfunn er tatt med i oversikten, selv om disse gjerne har begrensede konstekstopplysninger. Informasjon fra to botaniske undersøkelser er også benyttet, der den ene er en selvstendig undersøkelse, mens den andre inngikk i en arkeologisk undersøkelse. I 2023 har kildegjennomgangen omfattet i overkant av 400 arkeologiske undersøkelser. Kildene varierer mye, fra en side med håndskrevne notater fra en befarings, til omfattende rapporter fra arkeologiske utgravninger.

Figur 1. Rød heltrukken strek viser dagens utstrekning av det automatisk fredete kulturminnet Middelalderbyen Bergen. Kildegjennomgang 2023 er markert med sort skravur.

Den tradisjonelle oppfatningen av middelalderbyen Bergen er at byen lå på østsiden av Vågen, fra Veisan i nord til og med Olavskirken (Domkirken) i sør (bl.a. Hansen 1994:8, Helle 1982:132). Ved gjennomgangen av kildematerialet ble derfor de ytre delene av dagens avgrensning av middelalderbyen prioritert, og en arbeidet seg systematisk innover mot dette området, gate for gate. Kartet på Figur 1) viser med skravur delene av middelalderbyen der kildematerialet er gjennomgått i 2023.

Det må i det følgende tas forbehold om at undersøkelser i områdene som ikke er gjennomgått i 2023 kan strekke seg geografisk inn i det gjennomgåtte området. (Navn på undersøkelser kan ofte være bare én adresse, selv om undersøkelsen i realiteten har omfattet et større område.) Ved en anbefalt endelig gjennomgang av kildematerialet kan derfor kartbildene som presenteres i denne rapporten bli endret. NIKU anbefaler at kildematerialet for delene av middelalderbyen som ikke er markert med skravur i Figur 1) gjennomgås på samme måte som resten av kildematerialet, både for å få et riktig bilde av situasjonen i det gjennomgåtte området, og for å sikre en lik behandling av dataene for hele middelalderbyen.

Oppdragsbeskrivelsen definerer ikke om undersøkelser i sjø skal inkluderes i oppdraget. Vågen er en helt sentral del av middelalderbyen Bergen og en forutsetning for byens plassering. NIKU har bare gått gjennom arkeologiske undersøkelser *på land* i det aktuelle området.

Arbeidet med kartfesting, avgrensning og utarbeiding av kart med de ulike sonene anbefales videreført i 2024.

1.3 Definisjoner og problemstillinger

1. «Middelalderbyen»
Bergen ble ifølge sagamaterialet grunnlagt av Olav Kyrre i 1070. Gitte Hansen har imidlertid, med grunnlag i en gjennomgang av arkeologiske, botaniske og skriftlige kilder, argumentert for at Bergen ble grunnlagt rundt 1020/30 (Hansen 2005). Det finnes ulike teorier rundt utstrekning og plassering av middelalderbyen Bergen, og den tradisjonelle oppfatningen er at byen lå på østsiden av Vågen, fra Veisan i nord til og med Olavskirken (Domkirken) i sør (bl.a. Hansen 1994:8, Helle 1982:132).
1. «Det sentrale bebyggelsesområdet av middelalderbyen»
Oppgavens hovedformål er å definere det sentrale bebyggelsesområdet av middelalderbyen Bergen. *Bebyggelse* er både profan og kirkelig (jf. Hansen 1994), men i dette prosjektet er det sentrale bebyggelsesområdet definert som området med *tett profan bebyggelse*. Dette er definert som rester etter bygninger, kaianlegg eller ferdselsårer som passasjer eller gangbroer, eller kulturlag i forbindelse med disse (ibid.). *Spredt/manglende profan bebyggelse* er da der det ikke finnes spor som nevnt over, og der det er sannsynlig at en ikke har fjernet slike spor på et senere tidspunkt.
2. «Det bynære jordbruksområdet i middelalderen»
Byloven av 1276 beskriver jurisdiksjongrensen for de fire viktigste middelalderbyene, inkludert Bergen. Jurisdiksjonsområdet var langt større enn selve tettbebyggelsen. Dette er kalt byens takmark, utenfor takmerkene gjaldt Landsloven (Øye 1998). Bymarken eller takmarken var underlagt byfelleskapets alminnelige bruksrett. I Bergen omfattet dette Fløyfjellet til Blåmanen, Sandviksfjellet, Store Lungegårdsvann, Nordnes, Sydnes, Nygård, Møhlenpris, og Sandviken til Stormølleelven. I kongens allmenning kunne befolkningen ha husdyr på beite, drive fiske og fangst, plukke bær, hugge ved og samle kvist. *Jordbruksområdet* er derimot innmark, ikke utmark. Jordbruksområdet er i denne rapporten definert som der det er påvist spor av dyrking/beiting uten at det er påvist spor etter tett profan bebyggelse (som nevnt under punkt 1) på stedet.

1.4 Kildekritikk

I gjennomgangen av kildematerialet er undersøkelsene delt inn i kategorier etter hva undersøkelsene avdekket. Det refereres i denne rapporten bare til de funnførende undersøkelsene. Det er imidlertid viktig å understreke at det som oftest ikke er gravd til steril undergrunn i de funntomme undersøkelsene, og før-reformatoriske levninger kan ligge dypere i grunnen. Dette gjelder for rundt 38% av de gjennomgåtte undersøkelsene; det er ikke gjort funn av før-reformatoriske levninger, men det er heller ikke gravd til steril undergrunn ved undersøkelsen. Bare rundt 24% av de gjennomgåtte undersøkelsene er lokaliteter der det er gravd til steril undergrunn og ikke gjort før-reformatoriske funn. I tillegg kan det, dersom det er gravd til steril undergrunn eller fjell ved undersøkelsene og det ikke er påvist før-reformatoriske levninger, ha blitt fjernet før-reformatoriske levninger ved tidligere graving. Ved noen undersøkelser nevner feltarkeologen at det ikke ser ut til å ha vært gravd bort/fjernet masser på stedet tidligere, og at det derfor mest sannsynlig ikke har vært aktivitet her i middelalderen. Slike kommentarer er imidlertid i fåtall.

På 1800- og begynnelsen av 1900-tallet ble arkeologiske undersøkelser av middelalder gjerne gjennomført i regi av Fortidsminneforeningen, og utført av arkitekter og historikere. Fra 1920 ble Riksantikvaren myndighet for arkeologiske levninger fra middelalder i tillegg til de stående bygningene fra perioden. Fra 1955 og frem til 1981 ble de arkeologiske undersøkelsene i middelalderbyen gjennomført av Universitetet i Bergen, ved historisk museum, på vegne av Riksantikvaren. I 1981 ble Riksantikvarens utgravningskontor opprettet, og de overtok da gjennomføringen av de arkeologiske undersøkelsene i middelalderbyene. Fra 1995 har NIKU hatt ansvaret for å gjennomføre disse undersøkelsene. Kildene som er gjennomgått omfatter svært forskjellige typer dokumentasjon, fra håndskrevne notater og håndtegnede skisser til enkle skjema for rapportering av «meldetjenesten» og innberetninger, til omfattende rapporter fra arkeologiske utgravninger. Dokumentasjonsstandard og fokus for undersøkelsene og dokumentasjonen har variert. Kildegjennomgangen har avdekket noen lokaliteter der det er påvist levninger som feltarkeologen tolker som mulig middelalderske, men der det ikke er gjort dateringsanalyser og der det ikke er funnet diagnostisk materiale. Disse lokalitetene er kartfestet som en egen kategori.

2 Middeltalderbyen Bergen basert på arkeologisk kildemateriale

I det følgende presenteres kort hvor det er påvist levninger fra middelalder, forhistoriske levninger og kirke-, kloster-, hospital- og bispeanlegg i det gjennomgåtte området.

2.1 Lokaliteter med levninger fra middelalder

Figur 2 viser de arkeologisk påviste lokalitetene med middelalderlevninger, delt inn i de to kategoriene definert i avsnitt 1.3; rester etter bygninger, kaianlegg eller ferdselsårer som passasjer eller gangbroer, eller kulturlag i forbindelse med disse, og spor etter dyrking/beite uten de andre nevnte elementene.

Utenom kirke- og klosterlokalitetene er levninger med middelalderdateringer på Nordnes påvist i Strandgaten 55-57 (Dunlop 1993), ved Nordnesbakken, og på Tollbodallmenningen (Underhaug m.fl. in prep.). I Strandgaten 55-57 er det påvist strukturer som tolkes som kai-utstikkere og fundament for lagerbygg, med datering til overgangen mellom sen middelalder og etter-reformatorisk tid. Trekkene ved strukturene er like som for middelalderbebyggelsen på Bryggen, og en regner med at bolighusene lå like ved, trolig i bakkant, slik som på Bryggen. Ved Tollbodallmenningen og i Nordnesbakken er det påvist organiske lag, tolket som dyrkings- eller hagelag.

Det er gjort løsfunn av en kleberskål på Kalmarjordet på Engen (BRM 763), og det er funnet et spinnehjul i omtrent samme område (BRM 1025), men disse er innlevert på begynnelsen av 1900-tallet og har ikke mer detaljert funnkontekst, annet enn at kleberskålen ble funnet en meter dypt i jorden. Disse er ikke kartfestet, da de kan ha vært funnet utenfor dagens avgrensning av middelalderbyen. Fra Kong Oscars gate 21, Hans Tanks skole, er det levert inn en rekke funn fra middelalder, uten nærmere funnkontekst (B8790). Dette funnet er kartfestet (figur 3).

Ved Musikkpaviljongen i Byparken, nordvest for Festplassen, er det gjennomført botaniske analyser av boreprøver (Hjelle 2000). Disse viste rester etter lokalt dyrket korn på stedet datert til AD 1355-1435.

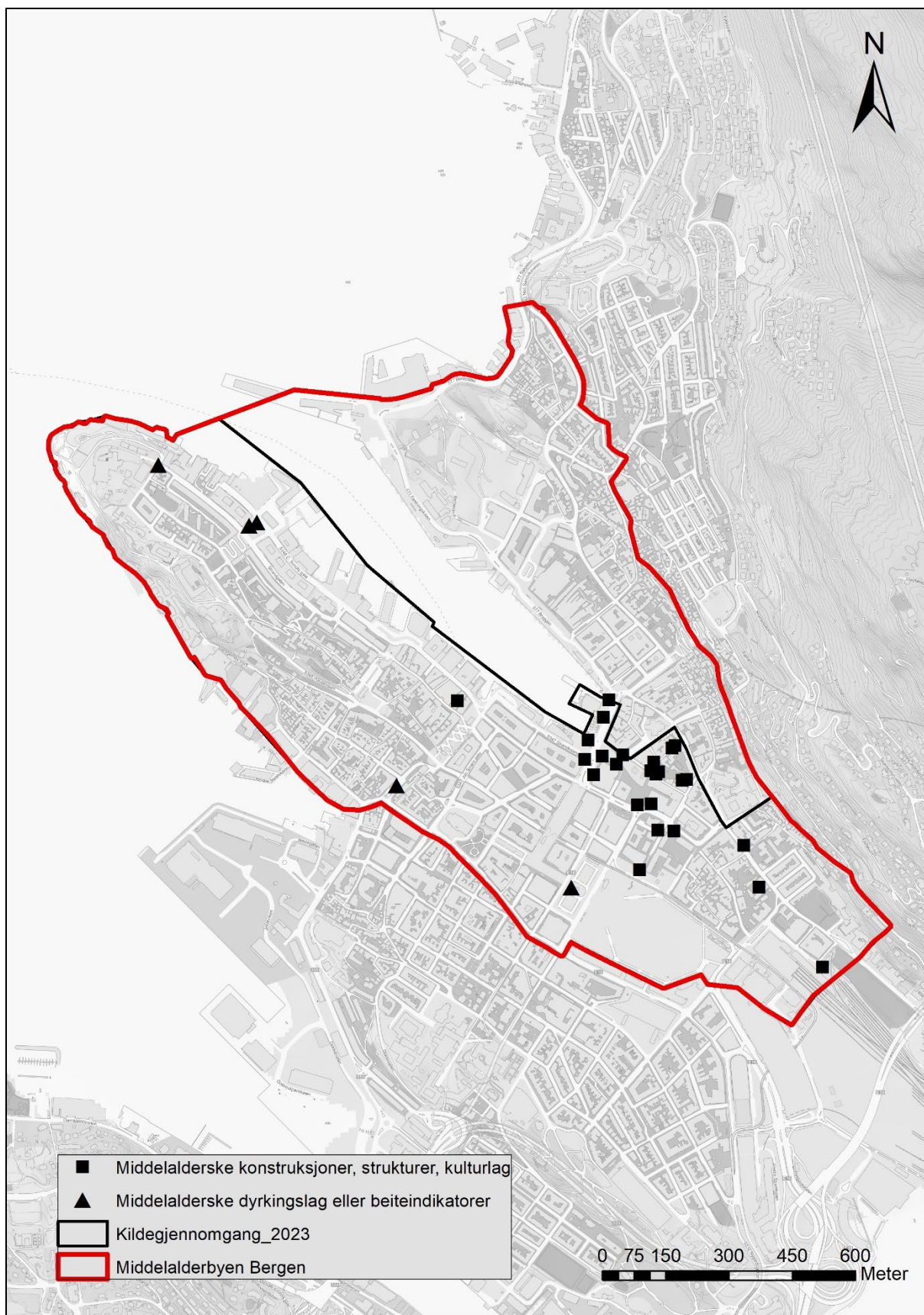
Ved jernbanestasjonen, i krysset Lungegårdsbakken/Zander Kaaes gate, er det påvist en mulig bryggekonstruksjon av tømmer, datert til overgangen senmiddelalder/tidlig etter-reformatorisk tid (Lorvik og Hobæk in prep.). Også ved Lidohjørnet, Torgallmenningen 1, er det påvist en mulig kaikonstruksjon, og utfyllingslag fra senmiddelalder (Dunlop 1995), og det er påvist middelalderske kulturlag ved en naverboring utenfor Torgallmenningen 2 (Dunlop 2022a). En naverboring ved Festplassen har påvist lag tolket som rester etter garverivirksomhet med vid datering sen middelalder-etterreformatorisk tid-moderne tid (Reinsnos og Dunlop in prep., NIKU rapport 22/2023). Ved Kaigaten sør for dagens Gulatinget er det påvist spor etter kaikonstruksjon og naust, datert til overgangen mellom senmiddelalder og tidlig etterreformatorisk tid (Lorvik 2009b).

På dagens Allehelgens gate 2, tidligere kalt «Vestlandsbankens tomt», er det påvist huskonstruksjoner, båter, garverivirksomhet og bosetting i flere omganger (Fett 1949, Næss 1963). Aktiviteten er anslått til å gå tilbake til 1400-tallet. I Allehelgens gate er det også påvist mulig dyrkingslag, dyremøkk og treflislag, datert til tidlig middelalder, men denne tidlige dateringen er noe usikker (Dunlop 2003). I Småstrandgaten er det påvist spor etter blant annet et veifar og tynne kulturlag (Lorvik og Reinsnos 2009). I den sørlige delen av tomten for Allehelgensgate 3-5 er det påvist et mulig dyrkingslag datert til høymiddelalder (Lorvik 2009b).

På Vågsallmenningen er det påvist kulturlag fra middelalder (Åstveit 1999a og b, Dunlop 2013), middelalderkonstruksjoner (Åstveit 1999a), og garveriavfall, rester etter bygninger og andre trekonstruksjoner og keramikk som trolig går tilbake til senmiddelalder (Solberg 1969).

I området mellom Vågsallmenningen 10 og 12 er det påvist middelalderske kulturlag der det ble funnet blant annet tømmerkonstruksjoner, sannsynligvis fundament for brygger, fra senmiddelalder (Åstveit 1998). Naverboringer har videre påvist middelalderske kulturlag på vestre del av Vågsallmenningen og på Fisketorget (Reinsnos og Dunlop 2023 in prep.), i Skostrede-kvartalet «K-13» (Reed 2002) og i Østre Skostredet 2 (Dunlop 2021). Ved Skostredet 15 og 17 er det påvist kulturlag og bjelkelag/konstruksjoner tilbake til sen middelalder (Dunlop 1987a), og i Skostredet 10 er det påvist konstruksjoner med datering til 1200-tallet (info i Hansen 2005).

Ved Domkirkegaten 6 og 6a er det påvist brygge, kaiutstikker, bosetting og smedaktiviteter fra middelalder (Komber m.fl.1994, Underhaug in prep.). Ved St Jørgen hospital i Kong Oscars gate 59 er det påvist kulturlag og rester etter trekonstruksjoner, der kulturlaget er datert til middelalder (Boge 2023).

Figur 2. Oversiktskart, arkeologisk påviste levninger fra middelalder innenfor det gjennomgatte området.

2.2 Lokalteter med forhistoriske levninger

De arkeologisk påviste forhistoriske levningene innenfor det gjennomgåtte området er vist i figur 3.

På Nordnes er det påvist levninger med bronsealder-dateringer flere steder; dyrkingslag, stolpehull, ildsted/kokegrop, avsviingslag (Hansen 1994a, Hansen 1994b, Dunlop 2000, 2002, 2003, Dunlop in prep., Magnussen 2015). Det er også kjent funn av et endestykke av en armring av bronse (B10608), som er tolket som en mulig grav fra jernalder (Iversen 2004), og et løsfunn av en flintkniv (B1804) som trolig kan dateres til senneolitikum/bronsealder (pers.med. Øystein Skår). På Klosteret er det påvist et kulturlag med mulig jernalderdatering (funn av asbestmagret keramikk i laget) (Underhaug m.fl. in prep.).

De botaniske analysene som ble gjort av boreprøver ved Musikkpaviljongen i Byparken påviste i tillegg til de nevnte middelalderdateringene også spor etter mulig beiteaktivitet i nærområdet tilbake til bronsealder (Hjelle 2000). Mellom Småstrandgaten og Torget er det funnet en spiralfingerring av gull (B5314), tolket som en mulig grav fra jernalder (Iversen 2004). Ved dagens Tinghus, i Christian Michelsens gate, er det påvist kulturlag datert til bronsealder, trolig dyrking (Hansen 1991, Lorvik 2009a). På Biblioteksplassen, mellom Bergen offentlige bibliotek og Bystasjonen/Bergen Storsenter, er det påvist levninger med jernalderdateringer, både kulturlag og struktur(er) (bl.a. Lorvik 2009, Lorvik in prep.a, Lorvik in prep.b, Lorvik og Hobæk in prep., Dunlop 1995b).

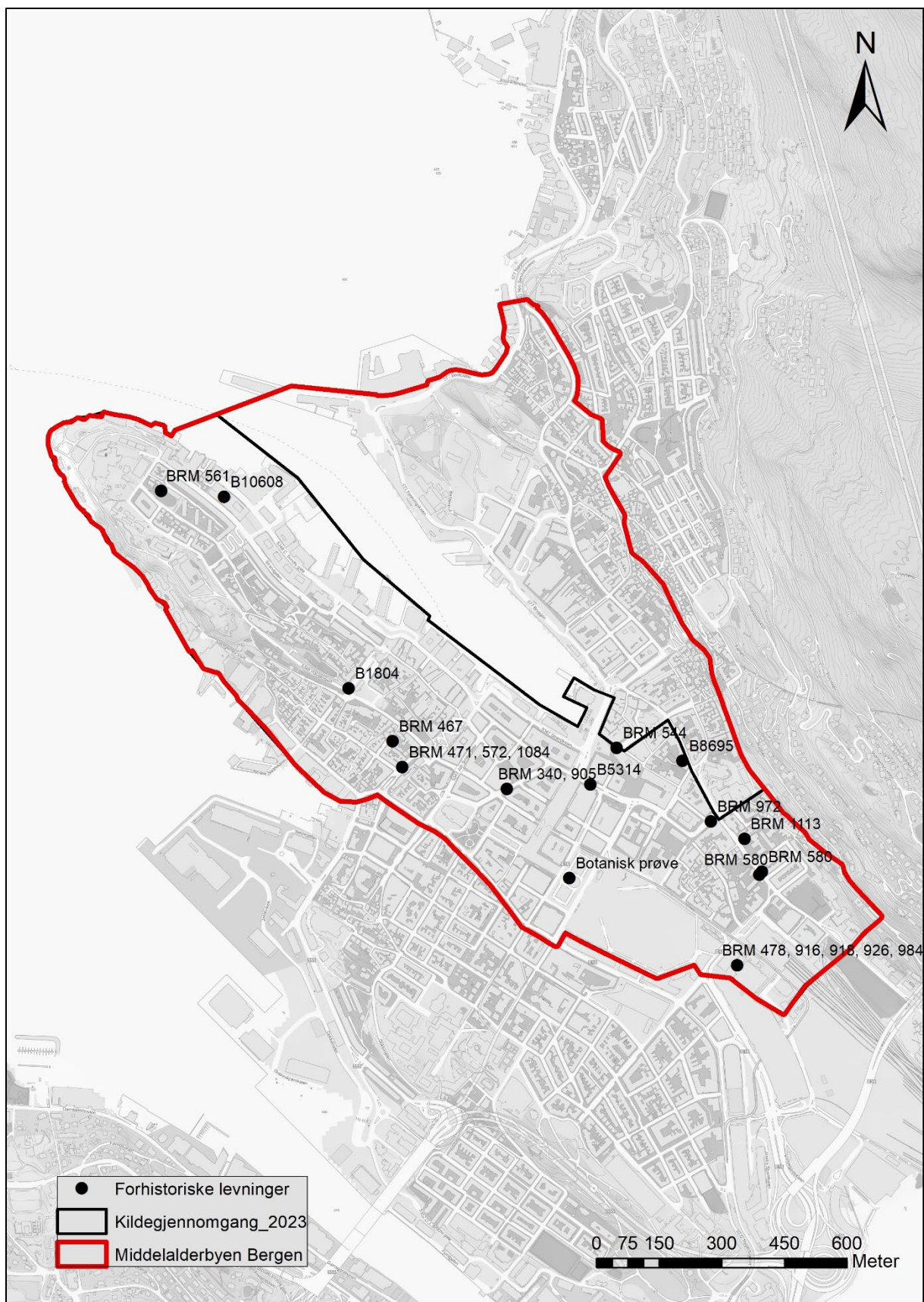
I Nygaten er det i en boreprøve påvist aktivitetslag datert til jernalder (Lorvik og Bergersen 2013).

De botaniske prøvene fra undersøkelsen ved Vågsallmenningen 10-12 (Åstveit 1998) viste blant annet jordbruksaktivitet knyttet til gårdsbosetning i jernalderen og utfylling av avfall og tilstedeværelse av importerte matvarer i vikingtid (Hjelle 1998).

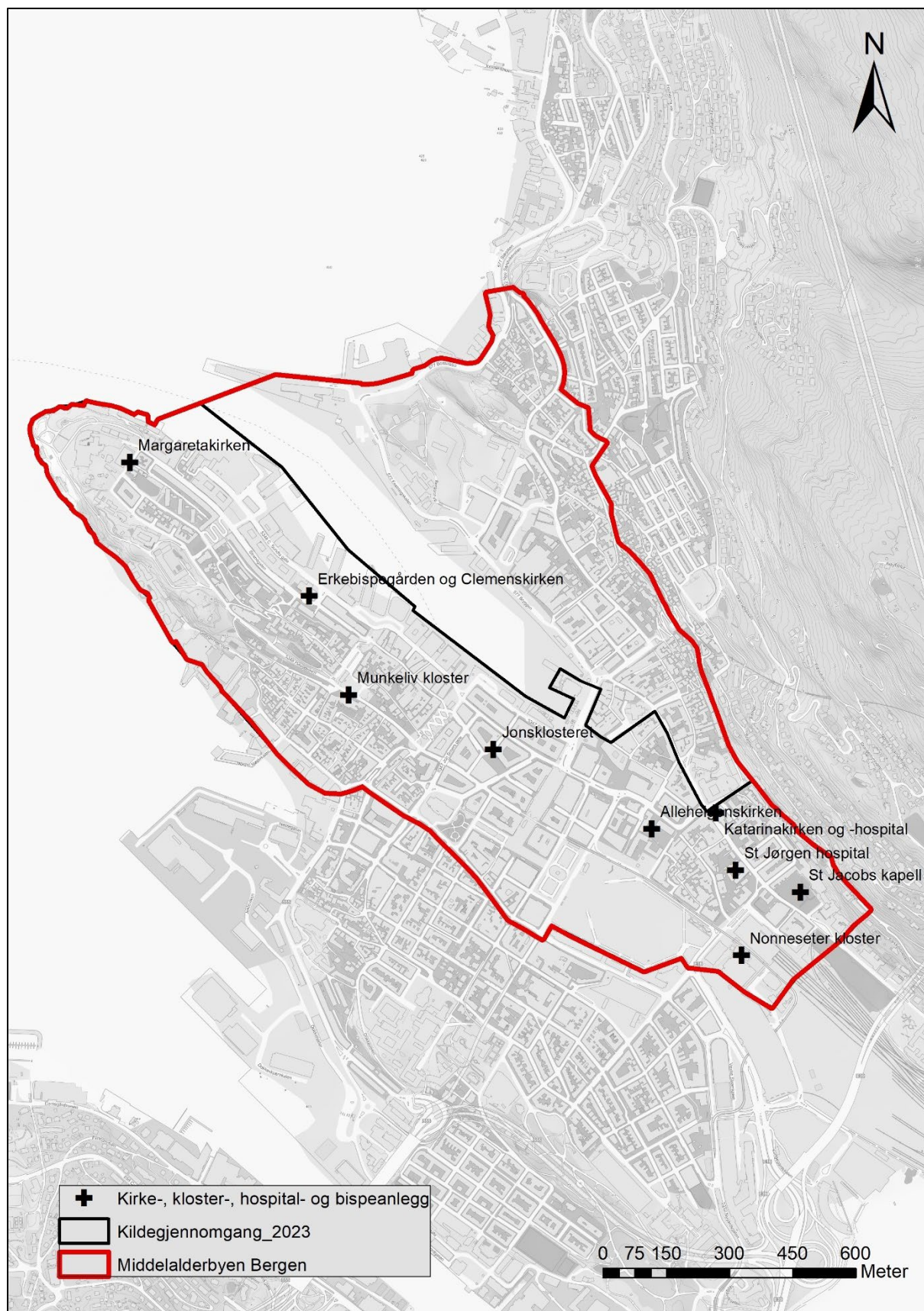
Ved Tanks skole i Kong Oscars gate 21 er det gjort et løsfunn av en tverrøks av grønnstein (B8695), trolig fra senmesolitikum (pers.med. Øystein Skår). Lenger sør i Kong Oscars gate, ved St Jørgen hospital i nr 59, er det påvist kulturlag fra bronsealder (Dunlop 2002b) og jernalder (Boge 2023).

2.3 Kirke-, kloster-, hospital- og bispeanlegg

Kjente kirke-, kloster-, hospital- og bispeanlegg innenfor det gjennomgåtte området vises på figur 4. Da det ikke har vært tilstrekkelig med tid til å avgrense disse lokalitetene, er de bare vist med punktmarkeringer, og de nevnes ikke videre i gjennomgangen.

Figur 3. Oversiktskart, arkeologisk påviste forhistoriske levninger innenfor det gjennomgatte området.

Figur 4. Kjente kirke-, kloster-, hospital- og bispeanlegg fra middelalderen i det gjennomgatte området. Punktene er omtrentlig markert, da det ikke var tilstrekkelig med tid til å avgrense disse lokalitetene i 2023.

2.4 Mulige middelalderlevninger

Denne kategorien omfatter lokaliteter der det nevnes i rapport/notat at det er påvist levninger som man antar er fra middelalder eller kan være fra middelalder. Dette er i stor grad bolverk og/eller steinkonstruksjoner, men også kulturlag. Det er ikke gjennomført analyser av prøvemateriale, som C14-datering, og det er ikke gjort funn av diagnostisk materiale. Hoveddelen av disse undersøkelsene er fra før 1990. Lokalitetene er omtrentlig markert med punkt i figur 5.

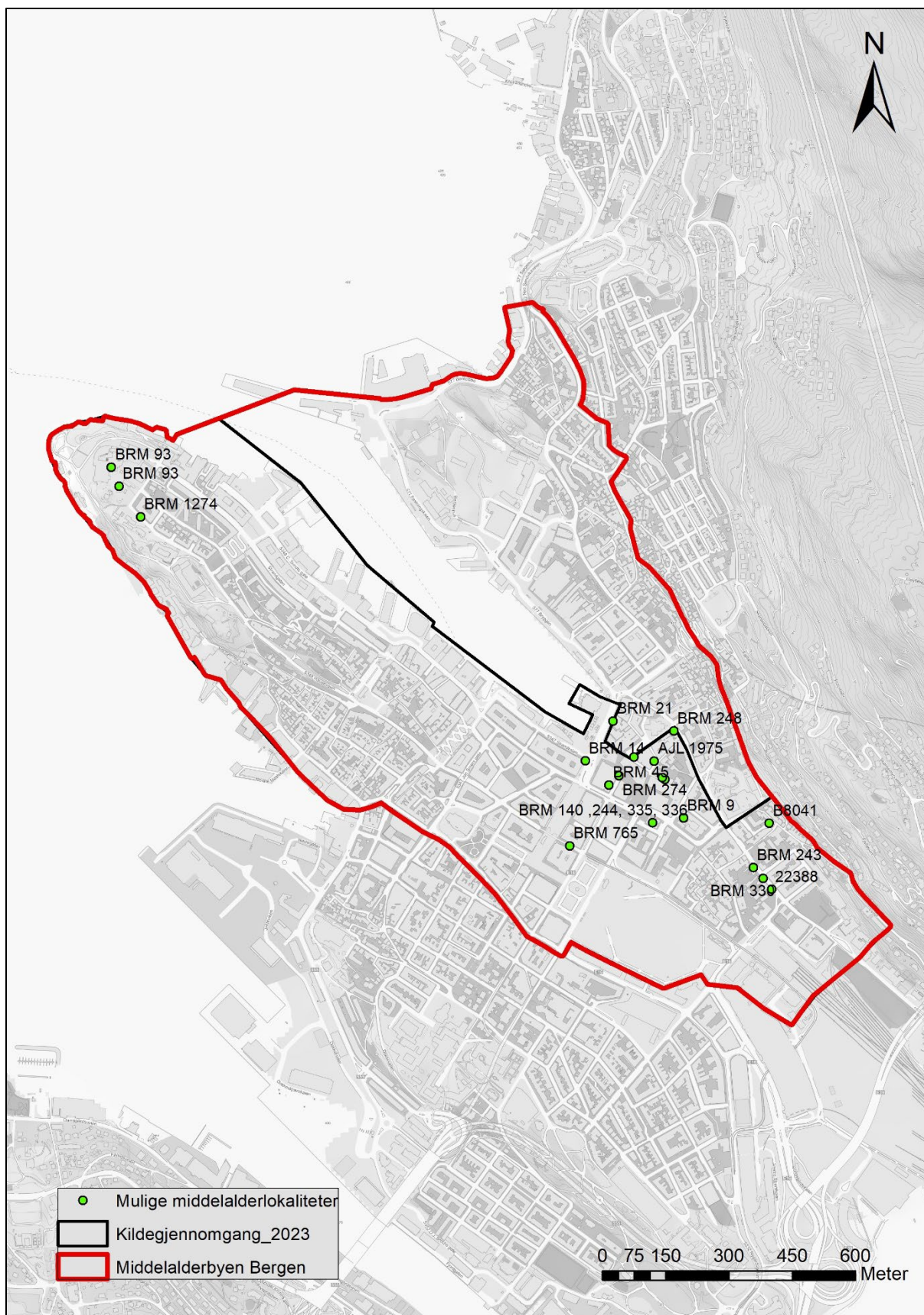
På Nordnes, der Akvariet ligger i dag, er det påvist laftede tømmerstokker, kulturlag, en sannsynlig trepalisade, og en mulig laftet brønn (Reimers 1959). Det ble også gjort funn av keramikk og lær/skotøy, men dette er ikke klassifisert. En ring som ble funnet på lokaliteten er datert til 1200-tallet «stratigrafisk», uten at dette er nærmere forklart. I Haugeveien på Nordnes, ved Sjøfarendes Aldershjem, er det ved grøftegraving påvist kulturlag som trolig er fra middelalder (Boge 2022).

Ved St Jørgen kirke i Kong Oscars gate 59 er det påvist ekskrementlag (Dunlop 1987c), avfallslag som virket middelalderlige; dyremøkk med strå, kvist og treflis (Dunlop 1990), og et «myraktig jordlag» (Åstveit 1999). Kulturlag tolket som latrineavsetninger, og rester av stokker, er påvist i Kong Oscars gate 9 (Dunlop 1987b), og i Domkirkegaten 1 er et vannrør av tre dokumentert (Reimers 1962). Fra Asylplass 4 er det levert inn et løsfunn, en slipeplate (B8041), uten mer detaljert funnkontekst.

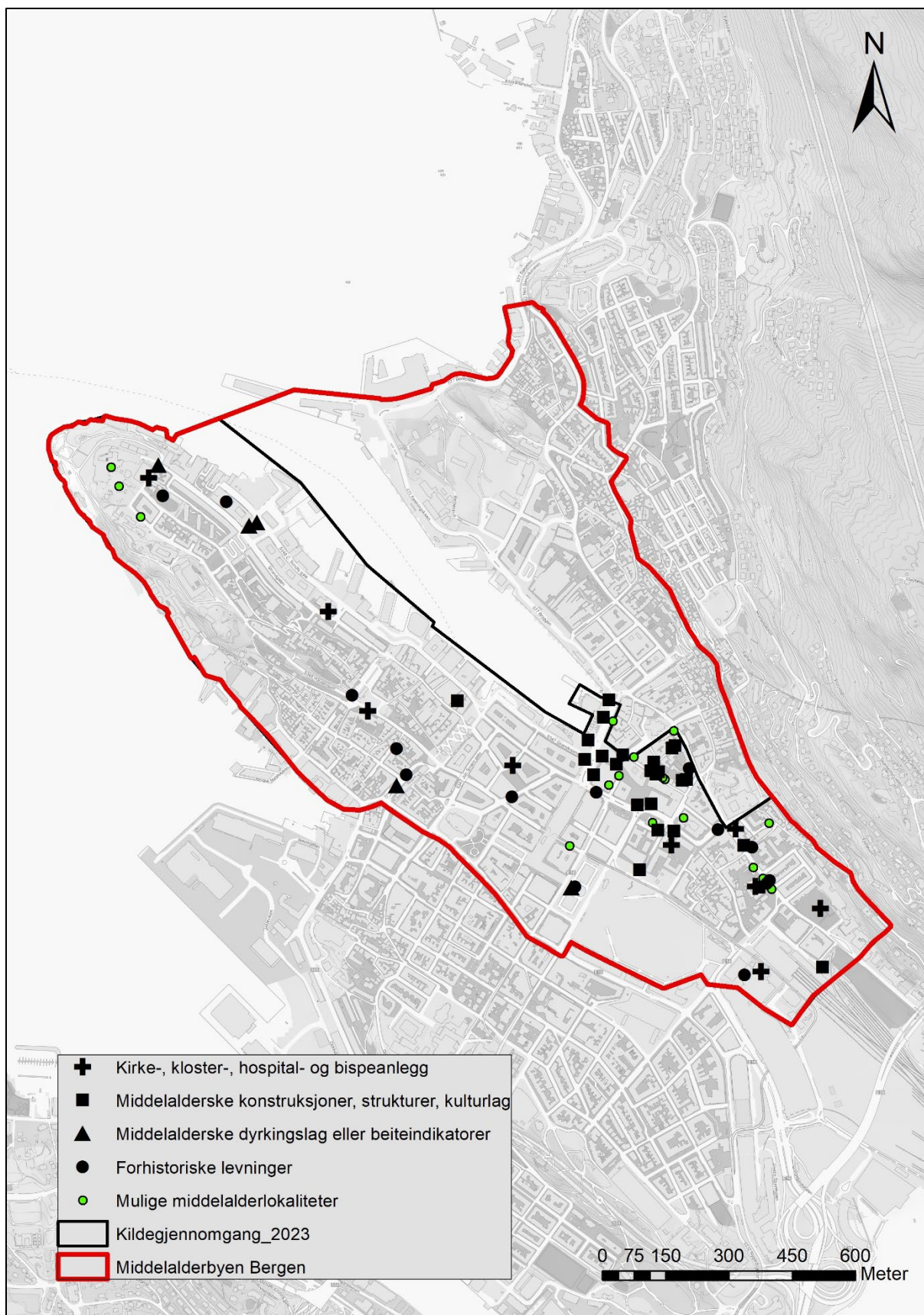
I og ved gamle Rådhus er det ved flere undersøkelser påvist et organisk lag som er tolket som spor etter husdyrhold, som trolig stammer fra middelalder, og spor etter metallbearbeiding (Dunlop 2002). Et gulvlag og et treflislag med sannsynlig datering til senmiddelalder er også påvist (ibid.), samt et treflislag som trolig stammer fra middelalder (Hommedal 2000). I Starvhusgaten, noe lenger sørvest, er det funnet en krukke av grønt glass (BRM 765), uten mer detaljert funnkontekst.

I en grøft ved Torget 7-9 ble det blant annet påvist bolverk, en kisteveite, og varmepåvirket lag, samt en klebersteinsplate med dekor av våpenskjold (Reimers 1971). I nordre ende av Olav Kyrres gate er det registrert murrester; store steinblokker med rester etter mørtel og leire som bindemiddel (Lavik 1975). Ved Torgallmenningen 1 ble det påvist kulturlag og et flislag over sand (Reimers 1970).

I Småstrandgaten 4 er det påvist et over 1 meter tykt kulturlag, og bygningsrester i form av sterkt oppløste bjelker og en stolpe, samt brannlag (Larsen 1973). Prøveboringer på to eiendommer i Skostredet i 1975; Skostredet 10 og Nedre Korskirkeallmenningen 1, påviste tykke kulturlag (Larsen 1975). Prøveboringer i Østre Skostredet 4-6 har også påvist sannsynlige før-reformatorkiske kulturlag (Bjørndal 1988).

Figur 5. Oversiktskart, lokaliteter med mulige middelalderske levninger innenfor det gjennomgatte området.

Figur 6. Oversiktskart, alle kategorier innenfor det gjennomgatte området.

3 Foreløpig konklusjon

Hensikten med oppgaven var å gjennomføre en sammenstilling av relevante data fra arkeologiske undersøkelser som er utført innenfor dagens avgrensning av Middelalderbyen Bergen. Målet med sammenstillingen var følgende:

1. Definere hvilket område som utgjorde det sentrale bebyggelsesområdet av middelalderbyen
2. Definere hvilke områder som utgjorde det bynære jordbruksområdet i middelalderen
3. Avgrense kirke-, kloster-, hospital- og borg- og bispeanlegg som lå utenfor det sentrale området av middelalderbyen, basert på funn, i tillegg til eventuelle andre kilder som måtte finnes.
4. Kartfeste (ikke avgrense) arkeologiske undersøkelser med forhistoriske dateringer som ble liggende utenfor avgrensningen av middelalderbyen.

Forventede resultater av prosjektet var å få en ny og mer relevant avgrensning av det automatisk fredete kulturminnet Middelalderbyen Bergen, til bruk i forvaltningen.

Underveis i prosjektet ble det klart at tilskuddet for 2023 ikke var tilstrekkelig til å kunne gjennomføre en gjennomgang av alt det nødvendige kildematerialet. Bergen er Norges største middelalderby, og kildematerialet er svært omfattende. NIKU og Riksantikvaren ble enige om at det ikke var forventet at NIKU skulle utarbeide en sluttrapport for arbeidet i 2023, da prosjektet ikke kan ferdigstilles innenfor den økonomiske rammen for 2023.

I 2023 har kildegjennomgangen omfattet i overkant av 400 arkeologiske undersøkelser. Lokalteter der det er påvist før-reformatoriske funn er kartfestet. Siden kildematerialet ikke har kunnet gjennomgås i sin helhet, inkluderer denne rapporten ikke en definisjon av det sentrale bebyggelsesområdet eller det bynære jordbruksområdet i middelalderen, punkt 1 og 2 over. Av dette følger at heller ikke punkt 3 og 4 er endelig avklart.

Gjennomgangen viser likevel at det er få spor etter profan middelalderbosetning på Nordnes. Hoveddelen av de påviste middelalderlokalitetene på Nordnes omfatter spor etter dyrking og/eller hagebruk. Denne tendensen er også gjeldende i den sørvestre delen av det gjennomgatte området. Ved Byparken er det påvist spor etter dyrking, men det er få sikre spor av dyrking ved Nonneseterområdet og i Marken. Det er imidlertid påvist spor etter forhistorisk aktivitet i området der Nonneseter klosteranlegg trolig har ligget. Nærmere Vågsallmenningen-området er middelalderlokalitetene mer tallrike. Tendensen er at det her er mindre innslag av dyrking sett i forhold til bosetningslokalitetene.

NIKU anbefaler at kildematerialet for delene av middelalderbyen som ikke er markert med skravur i figur 1 gjennomgås på samme måte som resten av kildematerialet, for å sikre en lik behandling av dataene, og for å sikre at dataene innenfor det gjennomgatte området er korrekte, jamfør avsnitt 1.2. NIKU anbefaler at prosjektet videreføres i 2024.

4 Litteraturliste

- Bjørndal, D. 1988: Østre Skostredet 4 og 6, BRM 274. Arkivrapport, Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen
- Boge, M. K. 2022: Graving for geotekniske undersøkelser, samt graving av grøfter; Nordnes og Vestre Holbergsallmenningen, Bergen 2019. NIKU oppdragsrapport 17/2022
- Boge, M. K. 2023: Arkeologisk undersøkelse i forbindelse med istandsetting av bygg. St Jørgen hospital, Kons Oscars gate 59, Bergen, Vestland. NIKU rapport 270.
- Dunlop, A.R. 1987a: Skostredets NØ-del. Rapport, oppfølging av meldetjenesten. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen
- Dunlop, A. R. 1987b: Kong Oscars gate 9, BRM 248. Rapport, oppfølging av meldetjenesten. Riksantikvarens utgravningskontor Bergen
- Dunlop, A. R. 1987c: Området SV for St Jørgens hospital, Marken. BRM 243. Rapport, oppfølging av meldetjenesten. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen
- Dunlop, A. R. 1990: BRM 330, Kong Oscars gate v/St Jørgen kirke. Rapport, oppfølging av meldetjenesten. Riksantikvarens utgravningskontor Bergen
- Dunlop, A. R. 1993: Report on the excavations at BRM 236, Strandgaten 55-57, 1986. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen
- Dunlop, A. R. 1995: Report on the excavations at BRM 347 Lidohjørnet, 1992. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen
- Dunlop, A. R. 1995b: BRM 478 Nonneseterkvartalet. Undersøkelse av boreprøver foretatt av NOTEBY 5.4.95. Arkivrapport, NIKU distriktskontor Bergen
- Dunlop, A. R. 2000: Nordnesgaten 131, Nordnes, Bergen: Arkeologisk overvåking og registrering, 2000. Arkivrapport, NIKU distriktskontor Bergen
- Dunlop, A. R. 2002a: Klostergarasjen, Nordnes, Bergen: Arkeologisk forundersøkelse på Vestre og Østre Murallmenning, 2002. – Arkivrapport, NIKU distriktskontor Bergen
- Dunlop, A. R. 2002b: Kong Oscars gate, Bergen, 2002: Arkeologisk undersøkelse av grunnboringer. Arkivrapport, NIKU distriktskontor Bergen
- Dunlop, A. R. 2002c: Rapport om arkeologiske og topografiske forhold i og omkring det gamle Rådhuset. NIKU distriktskontor Bergen
- Dunlop, A. R. in prep.: Vestre Murallmenningen, Nordnes Bergen: Arkeologiske og paleobotaniske undersøkelser, 2003. NIKU distriktskontor Bergen
- Dunlop, A. R. 2003a: Allehelgens gate, Bergen: arkeologisk overvåking og registrering, 2003. NIKU distriktskontor Bergen
- Dunlop, A. R. 2003b: Vestre Murallmenningen, Nordnes, Bergen: Arkeologisk forundersøkelse, 2002. Arkivrapport, NIKU distriktskontor Bergen
- Dunlop, A. R. 2013: Vågsbunnen, Bergen – Rapport om arkeologisk undersøkelse av to naverboringer, 2012. NIKU oppdragsrapport 64/2013.

- Dunlop, A. R. 2021: Østre Skostredet 2, Bergen, 2020: Arkeologisk undersøkelse av en naverboring. NIKU oppdragsrapport 91/2020.
- Dunlop, A. R. 2022: Sandbrogaten, Koengen og sentrum, Bergen, 2019-2020. Arkeologisk undersøkelse av ni naverboringer. NIKU oppdragsrapport 114/2019.
- Helle, K. 1982: Kongssete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536. Bind 1, Bergen bys historie
- Hansen, G. 1991: Chr. Michelsens gate vis-à-vis Tinghuset. Rapport, oppfølging av meldetjenesten. Riksantikvarens utgravningskontor Bergen
- Hansen, G. 1994a: Indberetning for Vestre Muralmenning 12 A, BRM 471. Arkivrapport, Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen
- Hansen, G. 1994b: BRM 467, Klostergaten 16. Upubl. rapport, Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen
- Hansen, G. 1994: Den overordnede bebyggelsestopografi omkring 1190 i Bergen. Riksantikvarens Utgravningskontor for Bergen
- Hansen, G. 2005: Bergen c 800- c 1170. The emergence of a Town. The Bryggen Papers Main Series No 6
- Hjelle, K. L. 1998: Paleobotaniske undersøkelser Nedre Korskirkealmenning / Vågsalmenning, Vågsbunnen i Bergen, 1998. Bergen Museum, Botanisk avdeling
- Hjelle, K. L. 2000: Paleobotanisk undersøkelse av avsetninger under Musikkpaviljongen i Bergen. Paleobotanisk rapport fra Bergen Museum, Botanisk avdeling, Universitetet i Bergen
- Hommedal, A.T. 2000: Rådhusgaten, Bergen: arkeologisk overvaking og registrering, 2000. NIKU distriktskontor Bergen
- Iversen, F. 2004: Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder. Dr. art avhandling, Universitetet i Bergen
- Komber, J., A. R. Dunlop, J. V. Sigurdsson og K. L. Hjelle 1994: Innberetningen om utgravningene i BRM 245 Domkirkegaten 6, 1987. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen
- Larsen, A. J. 1973: Innberetning om arkeologiske undersøkelser i Småstrandgaten 4, januar-april 1973. Bergen museum, Universitetet i Bergen.
- Larsen, A. J. 1975: Skostredet 10/Nedre Korskirkeallmenningen 1. Notat fra prøveboringer. Bergens Museum, Universitetet i Bergen
- Larsen, A. J. 1976: Innberetning om arkeologisk registrering I Hollendergaten 5, Bergen. Bergen Museum, Universitetet I Bergen
- Lavik, P. J. 1975: Undersøkelse den 30. desember 1975 av ledningsgrøft inedre del av Olav Kyrres gate, frå Vågsalmenning til Srandgaten. Arkivnotat, Riksantikvaren, Distriktsantikvaren for Vestlandet
- Lorvik, K. In prep.a: Bergen offentlige bibliotek - Arkeologisk overvåking, byggetrinn 1, 2009. NIKU oppdragsrapport.
- Lorvik, K. in prep.b: Bergen offentlige bibliotek - Arkeologisk overvåking, byggetrinn 2, 2010. NIKU oppdragsrapport 68/2010

-
- Lorvik, K. 2009a: Markeveien, Bergen - arkeologisk overvåking i forbindelse med fornying og nyetablering av ledninger. NIKU oppdragsrapport 105/2009.
- Lorvik, K. 2009b: Gulating lagmannsrett, Bergen - arkeologisk overvåking av graving for nybygg. Dokumentasjon og utkast til NIKU oppdragsrapport 170/2009.
- Lorvik, K. 2009c: Bergen offentlige bibliotek – Arkeologisk forundersøkelse 2009. NIKU oppdragsrapport 242/2009.
- Lorvik, K. og A. Reinsnos 2009: Allehelgensgate/Småstrandgaten/Torgallmenningen, Bergen. Arkeologisk overvåking, 2007-2008. NIKU oppdragsrapport 63/2009
- Lorvik, K. og H. Hobæk in prep.: Bergen jernbanestasjon. Arkeologisk tilsyn ved etablering av nybygg. Bergen kommune, Hordaland 2014. NIKU oppdragsrapport 50/2014.
- Lorvik, K og O. Bergersen 2013: Grunnboringer i Kong Oscars gate og sidegater, Bergen kommune, Hordaland fylke. NIKU rapport 22/2013 og Bioforsk rapport Vol 8 (48) 2013
- Magnussen, A. R. S. 2015: Vestre Murallmenning, Bergen. Arkeologisk tilsyn ved etablering av bossug. NIKU oppdragsrapport 102/2015
- Reed, I. 2002: Innberetning fra overvåking av prøveboring i forbindelse med den arkeologiske og geotekniske forundersøkelse i Skostrede-kvartalet K-13, Bergen. Arkivrapport, NIKU distriktskontor Trondheim/Bergen
- Reimers, E. 1959: Dagboksnotater fra lokale utgravninger ved Akvariet på Nordnes november/desember 1959. Bergens Museum, Universitetet i Bergen
- Reimers, E. 1962: Domkirkegaten 1. Arkivnotat, Bergens museum, Universitetet i Bergen
- Reimers, E. 1970: Undersøkelser av Nedre Torvallmenning, november 1970. Arkivnotat, Bergens museum, Universitetet i Bergen
- Reimers, E. 1971: Graving av grøft for kloakk/vann i fortau på sydøstre side av Torvet juni 1971, like nordvest for Torvet nr 7 og 9. Arkivnotat, Bergens museum, Universitetet i Bergen
- Reinsnos, A & Dunlop, A. R. in prep. BT5 Bybanen – Bergen Sentrum til Åsane – Delstrekning 1. Arkeologisk avklarende undersøkelse i form av naverboringer. NIKU Rapport 202/2023.
- Underhaug, P. C., S. Dell'Aitante, I. Rekkavik in prep.: Strandgaten m.fl., oppgradering av infrastruktur på Nordnes – bossnett. NIKU distriktskontor Bergen
- Underhaug, P. C. in prep.: Domkirkegaten 6a. Arkeologisk utgravning, Domkirkegaten 6a, Bergen, Vestland fylke. NIKU distriktskontor Bergen
- Øye, I. 1998: Middelalderbyens agrare trekk. Bryggens Museum.

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Rapport 304

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736, Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112, Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00